

22. Hujvan P. Nikdy nezabudnem! Od Kyjeva po Duklu / P. Hujvan // Vojenskâ historia. 2000. № 2. – S. 87–101.
23. Kopecky M. 1. Ceskoslovenska tankova brigada v SSSR: tankisty ceskoslovenske zahramcni armady na Vychodni fronte 1943–1945 / M. Kopecky. P., 2001. – 342 s.
24. Kovarik V. Zeniste v boji / V. Kovarik. – P., 1962. – 203 s.
25. Richter K. Près krvavé reky: ceskoslovensky vychodni odboj bez cenzury a legend / K. Richter. P., 2003. – 367 s.
26. Richter K. Jak to bylo u Sokolova / K. Richter // Pfisne tajne. – 1999. № 2. – S. 57–70.
27. Solc J. Za frontou na vycnode: ceskoslovensti parasutiste ve zvlastnih operacich na vychodni fronte za druhe svetove valky (1941–1945) / J. P. Solc. P., 2003. 411 s.

© *Богдан Скопненко*
(Київ)

**СОЗДАНИЕ АРТИЛЛЕРИЙСКИХ, БРОНЕТАНКОВЫХ И ДРУГИХ СПЕЦИАЛЬНЫХ
ЧАСТЕЙ ЧЕХОСЛОВАЦКОГО АРМЕЙСКОГО КОРПУСА В СССР
(АПРЕЛЬ – АВГУСТ 1944 Г.)**

Создание на территории СССР Чехословацкого армейского корпуса было важным этапом чехословацко-советского сотрудничества в годы Второй мировой войны. В статье исследовано создание артиллерийских, бронетанковых и других специальных частей Чехословацкого армейского корпуса.

Ключевые слова: корпус, бригада, чехословацкая, артиллерийская, танковая, Л. Свобода, СССР.

© *Bogdan Skopenko*
(Kyiv)

**CREATING ARTILLERY, ARMOR AND OTHER SPECIAL PARTS CZECHOSLOVACK ARMY
CORPS (APRIL –AUGUST 1944)**

Creation in the USSR Czechoslovak Army Corps was an important step in the Czechoslovak-Soviet co-operation during the Second World War. The paper investigates the creation of artillery, armor and other special parts of the Czechoslovak Army Corps.

Keywords: korps, brigade, Czechoslovak, artillery, tank, L. Svoboda, USSR.

До редакції надійшла 24.01. 2013.

УДК 94(477) «1943/1950»

© *Юлія Ворона*
(Хмельницький)

**КУЛЬТУРНЕ ТА СПОРТИВНЕ ЖИТТЯ РЕМІСНИЧИХ, ЗАЛІЗНИЧНИХ
УЧИЛИЩ ТА ШКІЛ ФЗН У КИЄВІ В РОКИ ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ
(1943 – 1950 РР.)**

У статті розкриваються труднощі в культурно-масовій роботі, фізичному вихованні й спорті в ремісничих, залізничних училищах й школах ФЗН Києва в роки після звільнення міста від німецьких загарбників й першої повоєнної «п'ятирічки» 1946–1950 рр).

Ключові слова: трудові резерви, училище, художня самодіяльність, ансамбль, стадіон, змагання, чемпіонат, школа фабрично-заводського навчання.

Очевидно, що в умовах повоєнної розрухи про культурний та фізичний розвиток учнівської молоді системи професійно-технічної освіти годі говорити. Проте, коли головну увагу приділяли відбудові господарства, усе ж таки намагались, аби поза навчанням і працею дозволяли учня профтехучилища було організованим, зайняте художньою самодіяльністю, фізичним вихованням і спортом.

Тому не випадково, що про культурне і спортивне життя ремісничих, залізничних училищ й шкіл ФЗН у Києві в 1943–1950 рр. радянські [3; 4] і сучасні українські історики [1; 5] згадували. Але досі воно не стало предметом окремого наукового дослідження.

Закінчення війни створило сприятливі умови для систематичної участі учнів ремісничих, залізничних училищ та шкіл ФЗН Києва в громадському житті. Вони активно брали участь у святкуванні радянських свят, насамперед Міжнародного робітничого дня (1–2 травня) і Жовтневої революції (7 листопада). У 1948 р. під час святкової демонстрації з нагоди 31-ї річниці Жовтневої революції виступили окремою колоною під назвою «Трудові резерви». Цього ж року взяли дієву участь у святкуванні на стадіоні «Динамо» 30-ліття ВЛКСМ [6, спр. 78, арк. 31].

З метою популяризації ремісничих, залізничних училищ та шкіл ФЗН Києва, з 1948 р. в

приміщенні Історичного музею почала проводитись щорічна виставка їхніх виробів. Цього ж року для кіножурналу «Трудові резерви» знято кінофільм про училища та школи ФЗН міста [6, спр. 78, арк. 31].

Періодичними стали лекції викладачів київських вузів, лекторів обласного управління трудових резервів, Міськлекбюро, секретарів міськкому ВЛКСМ на теми: «Заповіт Калініна молоді», «Славетний шлях Ленінсько-Сталінського комсомолу», «Що дала радянська влада молоді?», «Комсомол і молодь у Великій Вітчизняній війні», «Героїка Червоної Армії», «Вихованці трудових резервів – патріоти Батьківщини», «Про радянський патріотизм», «Боротьба радянської молоді за мир і демократію», «Олександр Фадєєв і його роман «Молода гвардія», «Наша країна в 1950 р.» та ін.

Значна увага приділялась зайнятості учнів у позаурочний час. Їм організовували екскурсії у музеї міста (Російського мистецтва, Історичний музей, де оглянули виставку «Партизани України»), а також походи у театри, кінотеатри (де дивились фільми «Молода гвардія», «Олександр Матросов», «Присяга», «Повість о настоящем человеке» та ін.).

Учні зустрічались з ветеранами Вітчизняної війни (гвардії-майор Дем'янов та ін.), які розповідали про свої подвиги та звичаю радянських солдат. Разом із педагогами вони також виїжджали відпочивати на природу до Пуща-Водиці.

Учні проводили благоустрій садів, парків міста, озеленення дворів училищ та шкіл. Працювали на будівництві «Гідропарку». Учні ремісничих училищ № 2, 3, 5, 11, 12 і 19 виїжджали у сільську місцевість, аби допомогти зібрати врожай [6, спр. 78, арк. 33].

У всіх ремісничих, залізничних училищах та школах ФЗН міста організували 77 гуртків художньої самодіяльності та 22 технічних гуртки. Традиційними стали міські та обласні огляди художньої самодіяльності. Уся їх робота була спрямована на те, щоб виховати учнів «у дусі радянського патріотизму, любові до своєї Батьківщини, партії Леніна-Сталіна», привити учням любов до радянського мистецтва, як одного з важливих засобів підвищення культурного рівня учнівської молоді».

Репертуар гуртків художньої самодіяльності мав неодмінно «відображати дружбу народів, любов до Батьківщини, Партії і Великого вождя й учителя тов. Сталіна». 190 учнів училищ та шкіл ФЗН міста (118 дівчат і 72 хлопців) були артистами Ансамблю пісні й танцю Київського

обласного управління трудових резервів. Вони виступали у складі його хору, танцювальної групи, драматичного гуртка й гуртка художнього читання, музикального ансамблю.

З українськими народними та радянськими піснями в складі хору (100 виконавців, з них 82 дівчат і 18 хлопців) успішно виступали такі київські учні як Віктор Стумбра, Галина Остапишин, Валентина Коробська, Галина Куляба, Микола Коляденко, Микола Клименський. У танцювальному колективі (32 танцівників, з них 16 дівчат і 16 хлопців) також найкраще танцювали київські учні (Микола Пешехонов, Леонід Кулешов, Анатолій Гусєв, Микола Львов, Борис Савченко, Анатолій Зубок, Олександр Черкас, Ліда Башкунова, Людмила Студенникова, Людмила Вавюра, Тося Новохатська). Колектив успішно виступав з українськими народними й класичними танцями («Мазурка», «Коломийка», «Полька», «Аркан», «Гопак», та ін.) перед учнями училищ та шкіл ФЗН та громадськістю столиці.

Київські учні Олександр Подлевський, Михайло Можаровський, Зінаїда Парова, Іван Формоляк, Любов Сердюк, Ольга Абрамчук вдало виступали у драматичному гуртку (46 учасників, з них 36 акторів і 10 читців). Вони виступали з виставами «Щастя» Синельникова, «Павло Корчагін» Островського, «Гірська казка», «Випадок у колгоспі», «Хірургія» Чехова, «Дружба народів» [6, спр. 78, арк. 34–35].

Успішно виступали київські учні й у музикальному ансамблі (12 учасників, з них 5 бандуристів, 5 баяністів і 2 акордеоністи), який виконував українські народні й радянські музичні твори («Ой, чи чуєш Дніпро», «Цвіла, цвіла калинонька», «Ой, з-під гір все туман» та ін.), а також акомпанував хору та балету. Баяніст Віктор Полоскін виступав із сольними номерами. В цілому, за 1948 р. ансамбль дав 104 концерти для учнів міста, а також на пунктах агітації і збору молоді для училищ та шкіл ФЗН Києва. Окрім того, учні в складі ансамблю виступили у театрі опери та балету, Державній філармонії, на партійній конференції Київської області, у робітничому клубі «Харчовик», будинках культури «Більшовик», «Ленінська кузня», маслозаводі, будинку офіцерів МВС, на комсомольських активах і піонерських вогнищах.

15 липня 1948 р. київські учні в складі ансамблю дали радіоконцерт у Міському саду, присвяченому черговій вступній кампанії молоді до училищ та шкіл ФЗН. Вони зустрічались з такими відомими українськими композиторами як Ревуцький, Козицький,

Філіпенко. Ті дали кілька занять та цінні поради артистам. Тоді ж було постало питання про будівництво Київського будинку культури трудових резервів [6, спр. 78, арк. 35–36].

Попри те, в деяких училищах міста й надалі були відсутні «червоні кутки». Наявні ж виглядали як «брудні та вкрай вологі кімнати з відбитою штукатуркою і розхитаною підлогою» [2, спр. 7, арк. 22–25 зв.]. Не організовувались актуальні для дівчат гуртки шиття, вишивання, кулінарії.

В деяких училищах функціонували історичні гуртки, які проводили викладачі історії та політичних занять. У них детальніше й глибше вивчали історичне минуле України, зокрема радянського періоду (Громадянську війну, Конституцію СРСР та ін.). В 1947 р. в усіх училищах та школах ФЗН міста провели учнівську конференцію, присвячену 130-річчю Вітчизняної війни 1812 р. Нерегулярно, але виходили загально-училищні, учнівські стінгазети, гумористичні газети («Протяг», «Влучним вогнем», «Блискавка») [2, спр. 30, арк. 10зв.; спр. 40, арк. 51, 58].

Незважаючи на скрутні умови тогочасного життя, нагальність виконання складного завдання повоєнної відбудови, керівництво «трудових резервів» прагнуло, щоби життя та діяльність учнів та працівників ремісничих, залізничних училищ і шкіл ФЗН розвивалось всебічно. Аби виховувати учнівську молодь здоровою та сильною, серйозну увагу приділяли фізичному вихованню та спорту. Сприяло цьому те, що ще 21 червня 1943 р. засновано «Всесоюзне добровільне спортивне товариство (ДСТ) учнів і працівників ремісничих, залізничних училищ та шкіл ФЗН «Трудові резерви», а 1 листопада 1944 р. створено Республіканську раду добровільного спортивного товариства «Трудових резервів» [6, спр. 7, арк. 22].

Щоденно зранку о 7.00 учні у дворі училища чи школи мали робити ранкову зарядку. На перерві після третього уроку проводилась «фізкультурна перерва» [2, спр. 40, арк. 33]. Силами самих учнів та майстрів виробничого навчання розпочалось обладнання, хоч і не досконале, але спортивних залів та майданчиків. Керівництво розуміло, що їх спортивний інвентар був вкрай простим (гантелі, козли, штанги, матраци, шашки, шахи, інше), проте мав дозволити педагогам проводити заняття з легкої (зокрема спринт та крос на бігових доріжках) і важкої атлетики, гімнастики, рухливих ігор. Хоча й у недостатній кількості, але для зимового лижного кросу почали виділятися лижі. Розпочалась організація спортивних секцій.

Водночас через невиконання більшістю училищ та шкіл ФЗН міста Києва наказів начальника Головного управління трудових резервів при РНК СРСР від 18 січня та 28 вересня 1944 р. «Про військову підготовку та масову спортивну роботу у ремісничих, залізничних училищах та школах ФЗН», їх перевіркою спортивно-масова робота була визнана «незадовільною». Було з'ясовано, що у більшості училищ не створено ради ДСТ, не організовано спортивні секції у школах ФЗН № 3, 4, 9, 10, ремісничому училищі № 5. Перевіряючі встановили, що спортивно-масова робота в училищах та школах ФЗН м. Києва проводилась не систематично, на вкрай низькому рівні, не охоплювала значну кількість учнів.

Зауважено, що не проводились внутрішні, міжшкільні та міжучилищні спортивні змагання. Як виняток, цього року в Києві провели міський чемпіонат з футболу. У залізничному училищі № 1 спортивно-масову роботу представляла лише одна акробатична група з 10 осіб, а у ремісничому училищі № 5 – одна юнацька футбольна команда.

Незадовільною була визнана робота й щодо прийому й складання норм ГТО. Так у залізничному училищі № 1 ці норми повністю склало лише 12 осіб, а у ремісничому училищі № 5, школах ФЗН № 3 і № 4 взагалі жоден учень повністю норми ГТО не склав. Перевіряючі встановили, що в училищах і школах відсутні календарі спортивних змагань та графіки здачі норм ГТО, не проводилась ніяка підготовка до зимового спортивного сезону. Відзначено, що спортивний зал ремісничого училища № 2 зайнятий під сховище картоплі, ніяк не вирішувалось питання про створення обласної спортивної бази, клубу, стадіону, лижної бази, тиру й ін. [6, спр. 7, арк. 23–25].

1–2 вересня 1944 р. в Києві пройшли республіканські змагання з легкої атлетики ДСТ «Трудові резерви» у яких взяло участь 105 атлетів з 10 областей. У складі команди Київської області виступили представники ремісничих, залізничних училищ та шкіл ФЗН Києва. Призових місць, вони, щоправда, не зайняли. Перше місце тоді обійняла команда Запорізької обл., друге – Одеської, і третє місце зайняла команда Харківської обл. [6, спр. 9, арк. 40].

Періодично у місті проводився «профспілково-комсомольський крос». Продовжували здаватись комплекси ГТО. Поступово відбудовувались спортивні майданчики, гімнастичні зали, стали до ладу 8 невеликих стадіонів.

До 1948 р. в усіх ремісничих, залізничних училищах та школах ФЗН міста організували

колективи фізичної культури, понад 4700 учнів здали норми комплексу ГТО, а понад 400 виконали розряди Всесоюзної спортивної класифікації. Того ж року понад 200 київських учнів взяли участь у спортивних змаганнях з першості міста, області, республіки, а близько 3 тис. 700 учнів у внутрішньо-училищних та шкільних змаганнях.

У спортивних змаганнях м. Києва київські учні-спортсмени товариства «Трудові резерви» в 1948 р. посіли призові міста, а саме, I-е місце у групі з легкої атлетики у весняному та осінньому забігах, I-е місце у групі з боксу, IV-е місце з плавання. У змаганнях серед усіх спортивних товариств навчальних закладів м. Києва у легкоатлетичній естафеті дівчата здобули IV-е місце і хлопці V-е. У першості центральної ради добровільного спортивного товариства з футболу вибороли III-е місце, з легкої атлетики – IV-е.

Учні-спортсмени київських училищ та шкіл ФЗН міста досягали значних результатів. Для прикладу, чемпіоном СРСР у штовханні ядра (11 м 28 см) став Цибуленко, 13 результатів з легкої атлетики були занесені до кращих спортивних досягнень УРСР. Цьому сприяло покращення матеріальної бази. Лише весною-влітку 1948 р. у місті було зведено й стали функціонувати 18 ігрових майданчиків, 5 гімнастичних залів, 3 легкоатлетичних сектори [6, спр. 78, арк. 40–41].

У десяти діючих при обласній раді добровільного спортивного товариства секціях (гімнастики, легкої атлетики, плавання, стрільби, шахматів, шахів тощо) займалось 370 київських учнів. Кращими з них за спортивними результатами були учні ремісничих училищ № 3 і № 17. Перше підготувало найкращі команди футболістів і баскетболістів, які зайняли перші місця у спортивному товаристві. Учні другого – Євгеній Тімонов, Анатолій Шевченко, Вінніков, Фоміца стали чемпіонами у першості Києва з боксу в своїх вагових категоріях. Цьому сприяла наявність спортивних залів і спортивних майданчиків [6, спр. 78, арк. 40–41].

Всього училища й школи ФЗН міста за 1948 р. підготували 32 спортивних «розрядника». Легкоатлети з училища № 17 (Євгеній Дуснев, Петро Дяченко, Георгій Кривенцов, Борис Цисарь) представляли республіканське

добровільне спортивне товариство на змаганнях у Ленінграді.

Цьому, очевидно, сприяло покращення фінансування розвитку фізичного виховання і спорту. Наприкінці «повоєнної п'ятирічки» училища вже закупували ковзани, клюшки для хокею, різноманітну спортивну форму для плавання, футболу, хокею, легкої і важкої атлетики (майки, труси, гетри, трико, інше) [2, спр. 5, арк. 5].

До кінця «повоєнної п'ятирічки» спортивні секції та гуртки художньої самодіяльності проводились після уроків. Для прикладу, у ремісничому училищі м. Києва № 8 в 1948 р. передбачалось 24 год. плавання, 26 легкої атлетики, 22 гімнастики, 24 футболу [2, спр. 17, арк. 72].

Проте інспектори з фізичного виховання та спорту й надалі зауважували, що в багатьох училищах та школах ФЗН заняття проводились без дотримання навчальних програм, доповідали про відсутність робочих планів, що багато занять з фізичного виховання розпочинались без розминки, що не проводились медичні обстеження учнів. Інспектори писали в протоколах перевірки, що багато занять проводились методично невірно, коли за урок учням дають змогу позайматися на спортивному снаряді лише двічі. В ремісничому училищі № 9, в спортивного залі якого облаштували гуртожиток, заняття взимку проводились лише із шахів і шашок.

Так і не вирішувалось питання будівництва власного стадіону добровільному спортивному товариству «Трудові резерви», багато училищ та шкіл і надалі залишались без спортивних залів, спортивного інвентарю, кваліфікованих викладачів фізичного виховання, спортивних інструкторів, ставлення у багатьох з них до занять було, як зауважували інспектори, недобросовісне [6, спр. 78, арк. 41–42].

Таким чином, повоєнна розруха і матеріальна нестача обумовили вкрай слабкий розвиток культурно-масової роботи, фізичного виховання й спорту в ремісничих, залізничних училищах й школах ФЗН у Києві в 1943–1947 рр. Істотні зрушення відбулись в 1948–1950 рр., коли учні брали участь в училищних і шкільних вокальних, танцювальних, музичних колективах, спортивних секціях, Добровільному спортивному товаристві «Трудові резерви». Тоді ж постало питання про будівництво в місті для ремісничих, залізничних училищ та шкіл ФЗН власних будинку культури та спортивного стадіону.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Баран В. К. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-ті рр.) / В.К. Баран, В.М. Даниленко // Україна кризь віки: В 15 т. – К., 1999. – Т. 13. – 304 с.
2. Державний архів міста Києва. – Ф. Р.183. – Оп. 1.
3. Історія Української РСР: У 2 т. / К. К. Дубина (гол. ред.). – К., 1967. – Т. 2. – 859 с.

4. Історія Української РСР: У 8 т. / Ю. Ю. Кондуфор (гол. ред.). – К., 1979. – Т. 8. – Кн. 1. – 390 с.
5. Литвин В. М. Україна у першому повоєнному десятилітті (1946–1953) / В.М. Литвин. – К., 2004. – 240 с.
6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 4609. – Оп. 1.

© **Юлія Ворона**
(Хмельницький)

КУЛЬТУРНАЯ И СПОРТИВНАЯ ЖИЗНЬ РЕМЕСЛЕННЫХ, ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНЫХ УЧИЛИЩ И ШКОЛ ФЗО В КИЕВЕ В ГОДЫ ПОСЛЕВОЕННОГО ВОССТАНОВЛЕНИЯ (1943–1950 ГГ.)

В статье раскрыты сложности в развитии культурно-массовой работы, физического воспитания и спорта в ремесленных, железнодорожных училищах и школах ФЗО Киева в годы после освобождения города от немецких захватчиков и послевоенной «пятилетки» 1946–1950 гг.

Ключевые слова: трудовые резервы, училище, школа фабрично-заводского обучения, художественная самодеятельность, ансамбль, стадион, соревнования, чемпионат.

© **Yulia Vorona**
(Khmelnitskyi)

LIFE OF KYIV'S SPECIALIST AND RAILWAY SCHOOLS AND INDUSTRIAL SCHOOLS IN CULTURE AND SPORT IN YEARS OF POST-WAR RENEWAL (1943–1950)

In the article the complications of development of cultural work, physical education and sport in specialist and railway schools and industrial school of Kyiv in years after relief of city from the German invaders and in the years of post-war «five-years» (1946–1950) are exposed.

Keywords: labour backlogs, specialist school, industrial school, artistic actions, ensemble, stadium, competitions, championship.

До редакції надійшла 4.02.2013.

УДК 94 (477.44) «196/198» «19»

© **Анна Поліщук**
(Вінниця)

РОЗВИТОК МЕРЕЖІ ОСВІТНІХ УСТАНОВ НА ВІННИЧЧИНІ У СЕРЕДИНІ 60–80-Х РР. ХХ СТ.

В статті аналізується розвиток освіти на Вінниччині середини 60–80-х рр. ХХ ст. Освітній поступ цього періоду характеризувався пошуками досконаліших форм, пріоритетів навчання та його змістовного наповнення. Реформування освіти зумовило нову матеріально-технічну базу для створення необхідних умов навчально-виховного процесу.

Ключові слова: освіта, мережа освітянських закладів, матеріально-технічна база, реформування освіти, загальноосвітні школи.

Освіта як показник інтелектуального розвитку нації і відтворення духовності українського суспільства середини 1960–1980 рр. ХХ ст. розвивалась на тлі неоднозначності та суперечності, зумовлених ідеологічними чинниками радянської політики. Державна політика мала на меті уніфікувати, денационалізувати та централізувати освітянські засади нації. Тогочасна цензура наклала відбиток у пошуку історичної істини. Науковці були позбавлені можливостей вивчати історичні процеси становлення державності та суспільства, його філософію та культуру. Впроваджувалася тематика заздалегідь штучно створеного ідеологічного каркасу, що ускладнювало об'єктивність висновків щодо політичної ситуації, виключало можливість наукового діалогу з науковими колами світової української

діаспори, доступ до зарубіжної історіографії, архівів і преси.

Зміст наявних документів дає підстави стверджувати, що реалізація настанов щодо розвитку радянського суспільства виокремлювала українську освіту як елемент союзної системи, не враховуючи культурних потреб республіки та її особливостей.

Актуальність обраної теми полягає у тому, що освіта як елемент формування інтелектуального і наукового потенціалу Вінниччини за даний період часу обумовлена ідейно-політичними пріоритетами й тому мало вивчена з боку системної організації та матеріально-технічних напрацювань. Порушуються проблеми щодо виконання народногосподарського плану масового будівництва та встановлення мережі загаль-